

Layihənin istiqaməti: Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

№ 169 (2017) 19 noyabr 2019-cu il

Uzaq-yaxın tariximiz

(əvvəli ötən sayımızda)

Yunan və latın dilində olan antik dövr mənbələri Atropatena, onun əhalisi və sairə ilə bağlı nisbətən ətraflı məlumat vardır. O cümlədən Herodot, Miletli Hekatey, Strabon, Tatsit, Plutarx, Plini və başqalarının əsərlərində Atropatena haqqında məlumatlara təsadüf edilir.

Miletli Hekatey (e.ə. VI-V əsrlər) "Yerin təsviri" adlı əsərində Atropatena ərazisində yaşayan tayfalar (xüsusilə maqlar) haqqında maraqlı məlumatlar vermişdir. Skiflərin və kimmlərin Əhəmənilər dövlətinin satraplıqlarına (Atropatena ərazisinə) yürüşləri haqqında olan məlumatlara Herodotun (e.ə. 484-425) "Tarix" əsərində rast gəlinir. Atropatena haqqında ilk dəfə ətraflı məlumat Strabon (e.ə. I əsr - b.e. I əsr) olmuşdur. Strabon Atropatenanın ərazisi, əhalisi, təsərrüfatı, sakinlərinin etnik tərkibi, məşğuliyyəti, hərbi qüdrəti, qoşunları, adət və ənənələri barədə məlumat vermişdir.

İran tarixçilərindən Cəmaləddin Fəqih, Cavad Məşkur, Əli Sami, Əbülfəzl Nəbii, Rəhim Hüveyda, Seyid Əhməd Kəsrəvi, Seyid Həsən Tağızadə, Səid Nəfisi, arxeoloqlardan Mahmud Rad, Əli Hakimi, Əliəkber Sərəfraz və başqaları İran tarixi ilə yanaşı, Azərbaycanın da qədim dövr tarixi ilə bağlı müəyyən araşdırmalar aparmış və fikirlər bildirmişlər. Bu tədqiqatçılar öz əsərlərində Atropatenanın sərhədləri, faydalı qazıntıları, şəhərləri, tarixi coğrafiyası, sakinlərinin etnik tərkibi, dili, dini görüşü, maddi mədəniyyəti, habelə siyasi tarixi haqqında məlumat vermişlər.

Görkəmli şərqşünaslardan N.V. Piqulevskaya, M.M. Dyakonov, İ.M.

Dyakonov, Z.İ. Yampolski, Ə.S. Sumbatzadə, K.H. Əliyev, A.H. Fazili, T.M. Məmmədov, S.Y. Qasımova və başqaları Atropatena tarixinin bir sıra problemlərinə dair tədqiqat işləri aparmışlar.

Məhəmməd həsən xan Marağayi yazırdı ki, Azərbaycan xüsusi müstəqil şahlığa malik idi. Belə ki, Böyük İsgəndərin dövründən burda şahlar hökmdarlıq edib və müstəqil olmuşlar. Azərbaycan şahları eramızın otuzuncu ilinə qədər öz istiqlaliliyyətlərini tam şəkildə saxlaya bilmişlər. Məhəmməd həsən xanın dediyindən belə bir nəticə çıxır ki, Atropatidlər sülaləsi təxminən eramızdan əvvəl 328-ci ildən eramızın 30-cu ilinə kimi hakimiyyətdə olmuşdur. Abdulla Fazili də bu fikrə tərəf çıxaraq qeyd edir ki, bu fikri təsdiqləyən başqa mənbələr də var. Belə ki, Strabon öz yaşadığı dövrdə bu sülalənin hakimiyyətdə olmasına işarə etmişdir. Digər tərəfdən Məhəmməd həsən xanı İranın digər tarixçilərinə fərqləndirən cəhət həmin dövrdə Azərbaycanda mövcud olan müstəqil dövləti İran dövləti hesab etməməsidir.

Atropatena Şərqdə makedoniya hökmdarlığının bütün dövründə öz müstəqilliyini qoruyub saxlamışdır. Selevkilərin hökmdarlığı dövründə də dövlətin müstəqilliyi qalmaqda idi (Иггар Алиев. Очерк истории Атропатены. Баку: Азернешр, 1989, 160 с. С. 3).

Atropatidlər sülaləsinin son taleyi haqqında Səid Nəfisi yazır ki, Parfların dövründə Atropaten əyaləti bir müddət daxili müstəqilliyə sahib olmaqla bərabər parfiyalılardan asılı idi. Beləliklə, eramızın II əsrinin yarısına qədər öz istiqlaliliyyətini qoruyub sax-

laya bilmişdir. Atropatenada müstəqil dövlətin meydana gəlməsi və onunla bağlı olan hadisələrin həmin ərazinin tarixi taleyində böyük rolu olmuşdur. Atropatena dövlətinin mövcud olduğu illərdə təkcə Azərbaycan deyil, hətta Ön Asiyanın xeyli hissəsinin qədim dövr və erkən orta əsrlər tarixinə təsiri güclü olmuşdur. Məhz Atropatena dövründə "Azərbaycan" məfhumunun formalaşmasının, habelə onunla əlaqədar olan digər siyasi və etno-mədəni xarakterli hadisələrin başlanğıcı qoyulmuşdur.

Atropatenanın adı müxtəlif dilli mənbələrdə fərqli şəkildə qeyd edilmişdir. Bir çox müəlliflərə görə, Azərbaycan öz adını Atropatenadan almışdır. Antik yunan və latın dilli mənbələr bu adı bir qayda olaraq "Atropatena" şəklində yazırlar.

Pəhləvi dilli mənbələrdə isə ad "Atur-patkan" şəklində qeyd edilir. Bu

adın mənası "Aturpatın torpaqları" deməkdir və bu ad Aturpatın hökmdarlığı dövründə yaranmışdır. Erkən orta əsrlər latın və yunandilli mənbələrdə ölkə eyni zamanda Atropat Midiyası və Kiçik Midiya da adlandırılır. Antik müəlliflərdən Plutarx, Ammian Marseyin bu ölkəni Atropat Midiyası adlandırmışlar. Strabon isə Atropatena ərazisini Kiçik Midiya adlandırmış, Aturpatın başçılığı ilə Kiçik Midiya ərazisində Atropatena dövlətinin təşkil edildiyini göstərmişdir. Sasani hakimiyyəti dövründə ölkə Adərbadaqan kimi qeyd olunur.

Atropatena ərazisi ərəblər tərəfindən fəth edildikdən sonra isə Atropatenanın adı erkən ərəbdilli mənbələrdə "Adabarqan", "Azərbaycan" kimi işlənməyə başlamışdır. Daha sonrakı dövr ərəb müəlliflərin əsərlərində Azərbaycan haqqında geniş məlumatlar vermişdilər. (Иагут Ал-Хамави.

Муджам Ал-Булдан. (Сведения об Азербайджане). Перевод с арабского З.М.Бунятов и П.К.Жузе. Баку: "Элм", 1983; Хамдаллах Казвини. Нузхат Ал-Кулуб. (Материалы по Азербайджану). Перевод с английского З.М. Бунятова и с персидского И.П. Петрушевского.) Баку: "Элм", 1983.)

Cənubi Azərbaycan tayfalarının və xalqlarının - kuti, lullubi, mannalı və başqalarının madalılarla qaynaıb-qarışması nəticəsində yeni bir etnos - madalıların üstünlük təşkil etdiyi atropatenalılar etnosu təşəkkül tapdı. Antik mənbələrdə atropatilər, atropatenlər formaları məlumdur. Qədim və erkən orta əsr müəllifləri çox vaxt onları midiyalılar adlandırdılar. Bəzi müəlliflərin apardıqları araşdırmalar nəticəsində gəldikləri qənaətə görə, Atropatena əhalisinin böyük bir qismini aborigen türk tayfaları (Erix Fayql. İpək yolu üzərində qədim Odlar Yurdu - Azərbaycan Tarixi, Bakı, 2009) əsasında formalaşmış atropatenilər təşkil edirdi və Atropatena tarixi Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsində Azərbaycan türklərinin ulu əcdadları olan atropatenilər tərəfindən yaradılmış bir dövlət olmaqla, nəhəng Midiya dövlətinin həm siyasi, həm də etnik varisiydi.

Atropatenada tatlar, yəhudilər, gurganlar, parslar və mardlar da yaşayırdılar. Onların bir hissəsi Sasanilər vaxtında şimala köçürülmüşdür. Erkən orta əsrlərdə Cənubi Azərbaycan ərazisinə bir sıra yeni türk tayfaları gəlib məskunlaşmışdır (Гейбуллаев Г. А. К этногенезу азербайджанцев, том 1. Баку, 1991).

Pəhləvi dilində yazılmış "Şatristan-haye İran" əsərində deyilir ki, Aturpatanın patkustına Gəncək (Qazaka),

Frasyak (Fraaspa), Turkert (Tavreş) şatristanları daxildir. Həmin mənbədə qeyd edilir ki, Gəncək (Qazaka) şəhəri turanlı Frasiyab, türkdilli mənbələrdə isə daha çox Alp Ər Tonqa adlandırılır) tərəfindən bina edilmişdir.

Orta əsr ərəb coğrafiyaşünası İbn Haqvelin yazdığına görə: "...bu ölkəni Şərqdən Cibal və Deyləm, həmçinin Xəzər dənizinin Qərb sahilləri, Qərbdən Ermənistan və Cəzirənin (Mesopotomiyanın) bir hissəsi, Şimaldan alanlar (Qafqaz albanları) və Qafqaz dağları, Cənubdan İraq hüduqları və Cəzirənin Şərq hissəsi əhatə edirdi. Bundan başqa İbn Haqvel Ərməniyyə, Qafqaz Albaniyası və Atropatenanı bir iqlim hesab edir.

Polibi e.ə. III əsrin son rübünün hadisələrindən danışarkən məlumat verir ki, Atropatenanın bəzi hissələri "Fasidən yuxarıdakı yerlərdə Pontun (Qara dəniz) üzərində yüksəlir, digər tərəfdən o, Hirkan (Xəzər dənizi) dənizinə qədər çatır".

Atropatena əhalisi Zərdüştdinə sitayiş edirdi. Zərdüştlükdə oda pərəstlik olduğundan bu dinə atəşpərəstlik də deyilir. Zərdüştlüyün ən başlıca məbədlərindən biri Atropatenanın mərkəzi Qazaka şəhərində yerləşirdi. Bu məbəd islam dini yayılana qədər öz əhəmiyyətini saxlamışdır. Zərdüştlüyün müqəddəs kitabı "Avesta"dır.

Əbülfət MƏDƏTOĞLU
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
PREZİDENTİ YANINDA KÜTLƏVİ
İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN İNKİŞAFINA
DÖVLƏT DƏSTƏYİ FONDUNUN
MALİYYƏ DƏSTƏYİ İLƏ DƏRC OLUNUR